

ПРОБЛЕМИ СТАВЛЕННЯ ДО ДІЙНОСТІ ПРИ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОМУ АНАЛІЗІ СУБ'ЄКТА ІСТОРІЇ

Суб'єктом історії у статті називаються соціальні утворення або норми, які для людини відіграють роль призми у відображенні дійсності. У процесах опредметнення і розпредметнення самосвідомості призма (або форма відображення дійсності) постійно модифікується. Відбувається формування наступного суб'єкта історії. Він створює нові можливості для особи, зменшуючи поле дії зовнішньої сили. Для векторного рівня історії це дає нову форму ставлення до дійсності, у тому числі і для людини.

Суб'єктом історії пропонується називати ті соціальні утворення або норми, які на певному історичному етапі відіграють для людини роль призми у відображенні нею дійсності. Відображення як загальна властивість матерії існує на всіх рівнях її структурної організації (в неживій і живій природі, в суспільстві) і є взаємодією щонайменше двох систем. При взаємодії одна з них через свої зміни (але зберігаючи власні характеристики) відтворює у властивій тільки для неї формі певні сторони іншої. У суспільстві відображення дійсності, породжуючи проблему істинності, піднімається на рівень ставлення до неї (дійсності). Традиційними формами становлення цієї категорії були властиві лише для свого часу колективи, які детермінували відповідну самосвідомість кожної людини. Тому про самосвідомість як властивий суспільству рівень відображення дійсності можна зробити таке припущення: вона існує не як характеристика окремої людини, а як характеристика тих соціальних утворень або норм, які свого часу відіграють для людини роль призми у відображенні дійсності, тобто як характеристика суб'єкта історії.

Для розгляду запропонованої тези доцільно взяти якийсь один тип суспільства і спробувати виявити у ньому вказану роль суб'єкта історії. Ми зосередимо увагу на феодалних суспільствах. Їх хронологічні рамки визначаються домінуючою формою ставлення

до дійсності, або інакше – вектором-функцією*. Його крайніми точками умовно можна назвати формування (або запровадження) в етносі, або державності, однієї із вселенських церков (за термінологією А. Дж. Тойнбі) і деструкцію їх у фіналі іншим вектором-функцією. У християнстві західного зразка таку роль зіграли протестантизм і розвиток наукових знань. Вектор-функцію феодальних суспільств ми пропонуємо називати церквою, а суб'єкт історії – станом.

Кожна етнічна або політична (внаслідок завоювання) виокремлена одиниця знає у своїх межах один тип суб'єкта історії – корпорацію, який реально функціонує як три його класи – перший, другий і третій стани. Вони характеризують етнотериторіальне представництво виду (*Homo sapiens*), а не сам вид. Суб'єкт історії може бути однотипним за своєю природою в ідентичних суспільствах, як рід – у первісному суспільстві, стан – у феодальному, але він не може функціонувати як окрема, самодостатня система усього людства. Реально – це система, яка діє “на місцях”, у межах етнотериторіального представництва, маючи свої аналоги на відповідному етапі розвитку по всьому ареалу розселення виду.

Клас суб'єкта історії феодальних суспільств, або стан як система, що діє “на місцях”, привертає увагу не одного покоління дослідників. Не випадково домінуючою доктриною в правосвідомості епохи називають “усвідомлення постійності зв'язку з корпоративною основою, невіддільності від неї індивіда” [1, 149 – 150]. Але розглядаючи стан не лише як корпорацію, а як і клас суб'єкта історії, доцільно ставити проблему ширше. Утворення, яке відіграє роль призми у відображенні дійсності, є характеристикою і частини (*правосвідомості епохи*), і цілого (її *самосвідомості*). Крім того, констатуючи “усвідомлення постійності зв'язку з корпоративною основою”, потрібно і можна знаходити механізми зв'язку між соціальним утворенням і соціальною істотою. Якщо під першим розуміти суб'єкт історії, то його зв'язок із другим може бути визначений як “модель образу Я”.

Спроба прочитати “модель образу Я” (але без постановки виділеної нами проблеми) зроблена в дослідженнях А. Я. Гуревича.

Він вказує, що “в ранньофеодальному суспільстві всяка функція, яка виконувалася людиною чи групою, розцінювалася з точки зору її корисності і необхідності для *підтримки соціального цілого*” (вид. авт. – В.С.) [4, 38]. Акцент А. Я. Гуревича зміщений у площину ставлення середньовічної людини до праці. Остання “не виділена з більш широкого розряду “служіння”, оскільки в системі аналізу, застосованого Бертольдом у проповіді “Про п’ять фунтів”, найбільш суттєвою є не виробнича діяльність, а служіння цілому – суспільству, включення в систему різноманітних функцій, які виступають одночасно і як соціальні, і як етичні і релігійні” [4, 204]. Тому не випадковими є конотації для терміну *праця* в текстах XIII ст. – “*служба*”, “*підпорядкування*”, “*панування*”, “*вірність*”.

Виходячи з аналізу А. Я. Гуревича, можна припустити, що у феодальних суспільствах не було праці як господарської діяльності. Там праця була служінням, функцією, тяглом (особистості і корпорації) для “підтримки соціального цілого”. Відповідно суб’єкт історії проявляв себе через обряд хіротонії (перший стан), систему омажу (другий стан), кріпосне право (третій стан). Тому рухи, очолювані С. Разіним, У. Тайлером, П.Конашевичем-Сагайдачним на службі в Речі Посполитій (але не Б. Хмельницьким: після початку повстання і особливо здобуття незалежності козацтво стало другим станом у новій державі), а також діяльність еретиків потрапляли в розряд “девіантних дій” і уже через це були приречені на невдачу. У таких випадках тимчасовий тріумф девіантних дій нейтралізувався набором відносин у системі, або її концептом, і знову все поверталось у спокійне річище “моделі образу Я”, тобто служіння.

Згідно з викладеною вище тезою суб’єкт історії є для людини формою відображення дійсності – “моделлю образу Я”. Обидві категорії усвідомлювалися у феодальному суспільстві як функція, яка є служінням, точніше – тяглом. Традиційно у відповідній літературі це добре простежується на прикладі другого стану. У суспільствах жорсткої вертикальної і горизонтальної інтеграції функція як служіння породжувала ті або інші форми особистісної залежності. Зрозуміло, що у системі васалітету, характерній для

другого стану, запропоноване розуміння “моделі образу Я” простежується найкраще. Проте, скориставшись середньовічним розумінням поняття “праця” і конотаціями до нього, це узагальнення можна поширити і на два інші класи суб’єкта історії. У першого з них “модель образу Я” буде реалізовуватися через церковний варіант васалітету – обряд хіротонії і вертикаль – від священика до патріарха, у третього – через міжстановий васалітет у формі кріпосного права. Приклади другого і третього класів вказують також на різні аспекти функції як форми відображення дійсності. Якщо орден *bellatores* давав їй класичний зразок як служіння, чим була система васалітету, то орден *laboratores* – як тягла, чим було кріпосне право. Але при цьому тягло третього стану залишалось служінням, а служіння другого – тяглом.

765885

Трьом класам суб’єкта історії – відображення дійсності – відповідає три форми ставлення до неї. Останню категорію пропонується називати вектором-функцією. Для феодальних суспільств ним була церква. Як і в питанні суб’єкта історії, вона є типом для трьох класів ставлення до дійсності або вектора-функції. Теологічна частина єдиного вектора-функції може бути названа ставленням до дійсності, характерним для першого класу суб’єкта історії; визнана монархічною владою у даній країні церква – для другого; народне християнство – для третього. Для підтвердження останнього зв’язку достатньо нагадати про дослідження А. Я. Гуревича (на матеріалах Західної Європи) і Б. О. Рибакова (на матеріалах східних слов’ян). Другий стан демонстрував свою вірність системою тестаментів і фундушів, а перший, – самим культом та анафемами, трибуналами і відлученнями інако- і іншівірних.

Три варіанти вектора-функції зіграли непросту роль в історії українського (можна припустити – не лише українського) етносу. Це простежили автори колективного дослідження “Історія релігії в Україні”. Уже в першому томі констатується, “що роль релігійного чинника у розвитку саме єдиної національної духовності українського народу дуже незначна. Характерною в цьому плані є відсутність абсолютного збігу “МИ” релігійної спільноти (певної конфесії) з почуттям національного “МИ”. Така розбіжність була і в період

Київської Русі, коли християнство виступало релігією знаті, а язичництво – релігією низів, і в часи польсько-литовської державності, коли знатні пропарки виявили свою прихильність до римо- чи греко-католицизму, а простолюдин схилився переважно до православ'я. Така сама картина простежується і в XVII – XIX ст., коли низи перебували в межах народного християнства, а багаті кола хилилися або до російського православ'я, або до римо-католицизму” [6, 11]. Враховуючи усе сказане про три варіанти вектора-функції, можна припустити, що роль релігійного чинника саме у формуванні єдиної національної духовності і не мала бути значною. Зрозуміло, що це не вичерпна причина подібного стану речей. Потрібно враховувати і політичну історію етносу, і зміни, які з часом відбуваються в самому векторі-функції. З одного боку, у XVI-XIX ст. православ'я уже мало для усього населення давні традиції і могло зайняти місце, яке в X ст. належало язичництву, з іншого – включило до свого складу багато елементів останнього.

Суб'єкт історії як форма відображення дійсності є категорією, яку можна використовувати для характеристики не лише феодальних суспільств. Його роль завжди усвідомлюється людиною як функція. Проте сама функція не завжди буде служінням або тяглом. Останнє є однією із змінних характеристик форми відображення дійсності. Її новий варіант, який настає з формування нових суб'єкта історії і вектора-функції, несе з собою розширення можливостей особи при зменшенні поля дії зовнішньої сили. Людина і суспільство не існують одне без одного, хоча постійно є антагоністами. Інститути і норми другого є зовнішньою силою для першої. Взаємозумовлюючи постійний конфлікт, вони породжують його черговий ослаблений варіант, чим є новий суб'єкт історії. Останній завжди знімає частину напруги, але лише частину. На наступному етапі суб'єкт історії буде працювати у тому ж режимі: звільнення людини від “опіки” зовнішньої сили. Різниця полягатиме у перерозподілі можливостей. Кожний новий суб'єкт історії є збільшенням потенцій людини, особи, при зменшенні поля дії зовнішньої сили. Раб, або зваряддя праці, яке розмовляє, трансформувалася у кріпака, який має свою власність. Відповідно дії Дарії Салтикової (з погляду

закону) трактуються як девіантні. Так само монарх віднині не є верховний жрець. Ця роль переходить до патріархів, пап, імамів, католикосів і т. д.

Формування нового суб'єкта історії може бути назване процесом зменшення поля дії зовнішньої сили. Він постійно є наслідком властивої лише для людини якості – пізнавального ставлення до дійсності. Останнє не може бути ототожене з наукою. Вона сама є лише вектором-функцією, причому досить пізнім, тобто лише однією з історичних форм пізнавального ставлення до дійсності. Чим визначаються такі форми? З точки зору суб'єкт-історичної, вони можуть бути такими, якими є можливості того конкретного періоду історії, про який іде мова. Людина реагує на дійсність (ставлення до дійсності, або вектор-функція) так, як може. Або так, як бачить її (відображення дійсності або суб'єкт історії). Приклади для ілюстрації тези можна знайти як у далеких один від одного проміжках часу (первісне і буржуазне суспільства, звичай вендети), так і у досить близьких. Останній варіант подано у Г.-Г. Гадамера: "...ще у XVIII столітті в пугівниках, говорячи про Альпи, використовували епітет "страшні"; їх споконвічна дикість здавалася несумісною з красою, людяністю, таємничістю буття. Сьогодні, навпаки, увесь світ переконаний, що високогірні Альпи – це не тільки природно і піднесено, а й справді гарно" [3, 297].

В іншому зв'язку Г.-Г. Гадамер сам пояснює причину такої плинності: "...твір мистецтва не стільки вказує на щось, скільки містить в собі те, на що вказується. Іншими словами: твір мистецтва означає приріст буття" [3, 302]. Причому приріст є справжнім, а не символічним доповненням. Дійсність збільшується. У неї вносяться не лише артефакти у формі предметів, але і зміст. "...Справа мистецтва – замкнути зміст у фортецю, щоб він не розтікався і не зникав, а був закріпленим і збереженим у жорсткій структурі" [3, 302]. Чи не тому ми сприймаємо сьогодні варварів і вандалів не стільки як племена, скільки як "варварство" і "вандалізм"?

Поняття "приріст буття", про яке пише Г.-Г. Гадамер, можна вивести на більш широке тло – з вузьких рамок мистецтва на людську діяльність як таку. Її формою є праця, яка опредметнює

самосвідомість індивіда і спільноти. У межах суспільного ладу, фіксованого рамками суб'єкта історії і вектора-функції, опредметнення самосвідомості детермінується наявними можливостями домінуючого варіанту відображення дійсності. Назвемо це “депо можливих дій”, або ДМД. Воно є відносно жорсткою структурою, оскільки лімітує можливості людини. У межах суспільного ладу вона не може вийти за рамки існуючих суб'єкта історії і вектора-функції. Проте, що важливіше, постійно є шанс виходити за ці рамки. Він знаходиться у нашій даності – пізнавальному ставленні до дійсності, мисленні. Останпє Е.В.Ільєнков визначає як “здатність активно будувати і перебудовувати схеми зовнішнього впливу відповідно до будь-якого нового збігу обставин, а не діяти за готовою схемою, як це робить автомат або будь-яке неодухотворене тіло” [5, 40].

“Новий збіг обставин” формується постійно. Людська діяльність у формі праці, як вказувалося, опредметнює самосвідомість індивіда і спільноти. Набутий досвід виводить на новий рівень розуміння дійсності. Такий саморозвиток мислення (пізнавального ставлення до дійсності, вектора-функції) працює, напєсвно, в автоматичному режимі, якщо під саморозвитком мислення розуміти його вектор як ніким не задану ціль, а не завжди можливі в ойкумені відхилення, навіть рух назад. Людська діяльність у формі праці постійно дає у наслідку нову дійсність. І якщо покоління першого порядку створює її шляхом опредметнення своєї самосвідомості, то покоління другого порядку – шляхом розпредметнення. Тут різниця принципова. І.С.Тургєнев назвав її “Батьки і діти”.

Опредметнення самосвідомості – це процес творення нової дійсності поколінням першого порядку в ситуації існуючого ДМД. Наступник діє з принципово іншої стартової позиції. Уже створений предметний світ стає для нього стартом. Розпредметнення самосвідомості поколінням другого порядку – це процес засвоєння ним створеного попередником. Згадана вище “здатність активно будувати і перебудовувати схеми зовнішнього впливу” робить таке засвоєння активним. Мислення оцінює дійсність з інших позицій. Те, що для покоління першого порядку було опредметненням його самосвідомості, для покоління другого порядку стає “новим збігом

обставин”, в якому його самосвідомість на старті буде розпредметнюватися. Фактично, це саморозвиток мислення, або вектор історії як її сенс. На думку Г.-Г. Гадамера, “будь-який досвід здійснюється так, що у постійному комунікативному обміні наше пізнання світу постійно підсумовується” [3, 14]. Опредметнення самосвідомості поколінням другого порядку стає уже творенням не просто нової, а нової “нової дійсності”.

Описаний процес безперервний. Нова дійсність твориться постійно кожною людиною, об’єднанням, етносом, видом. Але не у всіх випадках вона дає нову якість – суб’єкт історії і вектор-функцію в їх єдності. Це реалізовується тільки у тих етносів, які у певні моменти виходять на передові рубежі загальнолюдського поступу. Тоді і відбувається аксіологічна інверсія, змістом якої є збільшення потенції особи при зменшенні поля дії зовнішньої сили. Це добре помітно на прикладі феодальних суспільств Західної Європи XVI ст.

Суб’єктом історії у цей час, як видно з вищенаведеного, була корпорація. Як форма відображення дійсності вона детермінувала усвідомлення людиною своєї функції службою, або тяглом. Будь-який суб’єкт історії виробляє систему норм, мета яких одна – самозбереження. Оскільки змістом усіх трьох станів є служіння ієрархічно вищій структурі, то їх норми мають бути направлені на захист реальних “службовців”. Але в XVI ст., в період деструкції суб’єкта історії і вектора-функції феодальних суспільств, правова система стає надто жорсткою для цього, навіть жорстокою. А. Я. Гуревич відмічає, що “...отримує небувале до цього поширення практика понівечення злочинця – страту розтягували на декілька етапів. Видовище живцем спалюваних людей стало чимось буденним. Для жителів міста і села це видовище стало і обов’язковим, і привабливим, свого роду святом... Обов’язковий компонент ландшафту, який зображували художники того часу, – шибениця або колесо для тортур. Театралізовані вистави з життя святих насичуються сценами мучеництва” [4, 324 – 325]. Така практика була закріплена в кримінальному законодавстві європейських країн: 1532 р. – у Священній Римській імперії, 1539

і 1570 рр. – у Франції, 1570 р. – в іспанських Нідерландах [4, 324 – 325].

Нема сумніву: тортури – річ жахлива. Але у даному випадку мова має йти не стільки про моральну оцінку явища, скільки про його новації. Виявилось, що цінне не небесне життя, для якого земне є лише підготовкою, а якраз земне. Згідно з новою формою відображення дійсності відбулася інверсія цінностей у ставленні до особистості. Якраз *її* життя, *земне життя*, життя конкретної особи, а не її приналежність до стану і “тягло” вийшло на перший план. Закон оцінив такий здобуток векторного рівня історії, дозволивши відбирати його (земне життя особистості) для захисту загального інтересу. Збільшення потенцій особи і зменшення поля дії зовнішньої сили реалізовувалося шляхом історичного парадоксу.

Підсумовуючи, можна запропонувати таку схему векторного рівня історії. Ніким не заданим змістом його є становлення самоцінності особистості, яке здійснюється шляхом періодичної зміни суб'єктів історії – форм відображення дійсності. Новий суб'єкт історії – це нове депо можливих дій для особи. Приклад феодальних суспільств показує, що процес становлення самоцінності особистості може здійснюватися шляхом історичного парадоксу.

* Вектором-функцією ми називаємо форму ставлення до дійсності. У феодальних суспільствах західно- і східноєвропейського типу нею була церква.

1. Барг М. А. Эпохи и идеи. Становление историзма. – Москва: Мысль, 1987. – 348 с.
2. Бэкон Ф. Сочинения в двух томах. Т.1. – Москва: Мысль, 1977. – 567 с.
3. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного. – Москва: Искусство, 1991. – 367 с.
4. Гуревич А. Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. – Москва: Искусство, 1990. – 396 с.
5. Ильенков Э. В. Диалектическая логика. – Москва: Политиздат, 1984. – 343 с.
6. Історія релігії в Україні у 10 томах. Т.1. – К.: Український центр духовної культури, 1996. – 384 с.

Васи́лій Соко́л. Проблемы отношения к действительности при социально-философском анализе субъекта истории. Субъектом

історії в статті називаються соціальні образования или норми, які грають для людини роль призми в зображенні дійсності. В процесах опредмечивання і распредмечивання самосвідомості призма (или форма зображення дійсності) постійно модифікується. Проісходить формування наступного суб'єкта історії. Він створює нові можливості для особистості, зменшуючи поле дієвості зовнішньої сили. Для векторного рівня історії це дає нову форму відношення до дійсності, в тому числі і для людини.

Vasyl Sokol. The problems of attitude towards reality in the context of social-philosophical analysis of the subject of the History. The subject of the History in this article is the social formations or norms that play the role of prism in the representation of the reality for the individual. The prism (or the form of representation of the reality) is constantly being modified during the processes of objecting and unobjecting of the self-consciousness. At that time the forming of the next subject of the history is taking place. This subject creates the new possibilities for the personality by the reduce of the field of an action for the external force. It gives a new form of attitude to the reality for the vectorial level of the history as well as for the individual.